

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

МАРИНЕЦЬ НАДІЯ ВАСИЛІВНА

УДК 141.7:168.522 (043.3)

**ЖИТТЄВИЙ ПОТЕНЦІАЛ ОСОБИСТОСТІ:
ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЯ У ТРАНСФОРМАЦІЙНОМУ
СУСПІЛЬСТВІ**

09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Київ – 2010

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор філософських наук, доцент
Андрущенко Тетяна Іванівна,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова, завідувач кафедри
етики та естетики.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, доцент
Вашкевич Віктор Миколайович,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова, професор кафедри
управління та євроінтеграції;

кандидат філософських наук
Похресник Анатолій Костянтинович,
Київський технікум електронних приладів,
директор.

Захист відбудеться «04» березня 2010 року о 12.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.16 Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий «2» лютого 2010 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н.В. Крохмаль

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження проблеми формування та реалізації життєвого потенціалу особистості належить до найбільш актуальних та малодосліджених філософсько-соціологічних проблем. І це не випадково. Феномен «життєвого потенціалу» є динамічним, змінним, залежним від такої кількості різноманітних чинників, спрогнозувати дієвість яких нерідко просто неможливо. Він має глибоку залежність від зовнішніх обставин життєдіяльності людини, того реального стану соціального середовища – виробництва, політичних відносин, культури, духовності суспільства тощо, – в якому безпосередньо розгортається життєвий процес людини. З другого боку, «життєвий потенціал» залежить і від внутрішнього стану особистості. Добре самопочуття піднімає життєвий потенціал особистості, збуджує його; стан внутрішньої розгубленості, невпевненості, навпроти – знижує його. Особистість, здавалося б, маючи солідний життєвий потенціал і можливості його реалізації, нерідко «тупцює на місці»; в той же час, людина, якій всі відмовляють у шансі щодо вирішення того чи іншого питання, нерідко приймає сміливе рішення й бореться за його реалізацію, використовуючи всі доступні засоби і досягає мети. Таку людину вважають «дійовою», «конструктивною», «продуктивною», «творчою», а її внутрішній потенціал – величним й ефективним.

Сучасні життєві обставини впливають на формування «життєвого потенціалу особистості» далеко не однозначно. Внутрішні обставини – трансформаційний соціум, що посилюється кризою економічних та політичних відносин, постійними суперечностями чи конфліктами в сфері державного управління і місцевого самоврядування, занедбаністю сфери охорони здоров'я, культури і освіти, байдужістю, що охопила, здається, всяк і кожного, яка підточує життєві сили особистості, негативно позначаються на її життєвому потенціалі. Переважна більшість людей втрачає віру у завтрашньому дні; не працює над собою; відмовляється від належної освіти, науки і культурної творчості. Чим далі, тим більшою мірою такі люди втрачають свій життєвий потенціал, накопичений роками і десятиріччями. З другого боку, ці ж обставини вільно чи примусово заставляють людину в буквальному розумінні виживати, боротись за життя, «належне місце під сонцем», формують в ній бійцівські якості – розумові, моральні, духовні, а нерідко – й фізичні, заставляють шукати й знаходити, приймати рішення й реалізовувати його власною практичною діяльністю. Людина протидіє обставинам, вона не кидає власної надії, вірить в успіх і... нерідко перемагає, досягає запланованого. Тим самим вона збагачує, розвиває власний життєвий потенціал, і в залежності від збігу обставин, активно чи пасивно передає його (як досвід) наступним поколінням.

Не менш суперечливо діють на життєвий потенціал людини загальноцивілізаційні процеси, зокрема, глобалізація та інформаційна

революція, далеко не оптимальний міжнародний розподіл праці і тотальне впровадження ринкових відносин, лже-демократизація суспільного життя тощо. Під їх впливом розвиток життєвого потенціалу здійснюється нелінійним чином. Однак, незалежно, від цього, людина і суспільство зацікавлені у розвитку життєвого потенціалу, адже саме від його дієвості залежить активність особистості, і її статус у суспільстві, її роль в економічних, соціальних та політичних процесах.

Ступінь наукового опрацювання проблеми. Вивченню феномена «життєвого потенціалу особистості» присвячена низка філософських, культурологічних і власне соціологічних досліджень. Саме поняття «життєвого потенціалу» формувалось у контексті таких понять, як «життя», «життєвий порив», «життєвий світ» людини у філософії таких відомих і видатних мислителів, як А.Бергсон, Є.Гусерль, Ф.Ніцше, А.Шопенгауер. Ще більш активно це поняття використовувалось у філософії другої половини ХХ століття, зокрема, такими філософами як Л.Ландгребе, Б.Біммель, Г.Бранд, Е.Штрекер, І.Керн, В. Вальденфельс, П.Янсен, А.Пажанін, К.Шуман та ін.

В російській філософії проблема «життєвого потенціалу людини» розглядалась в роботах І.Блауберга, А.Гусейнова, С.Іконнікова, І.Кона, А.Леонтьєва, Н.Мотрошилової, Н.Смирнова та ін.

В українській суспільній думці дослідження проблеми «життєвого потенціалу особистості» пов'язане, насамперед, з роботами Л.Сохань та представників очолюваного нею творчого колективу – В.Доній, Г.Несен, В.Назаренко, Г.Сагач, Г.Єрмаков. Слід назвати також роботи таких авторів, як В.Андрущенко, В.Бех, О.Грива, С.Гончаренко, І.Зязюн, М.Михальченко, І.Надольний, В.Муляр, В.Пазенок, В.Шинкарук та ін.

В психологічному та педагогічному контекстах цю тему розробляли такі відомі теоретики як І.Бех, Н.Бібік, С.Максименко, В.Майборода, Л.Пуховська, В.Паламарчук, В.Рибалка, М.Слюсаревський та ін.

Разом з тим, дослідження проблеми формування та реалізації життєвого потенціалу особистості не можна вважати завершеним. Життя вносить свої інноваційні зміни, які безпосередньо впливають на рівень життєвого потенціалу, визначають особливості його реалізації в змінному життєвому просторі. На сьогоднішній день існує низка питань, які потребують поглибленого наукового освоєння. До них, зокрема, належать уточнення опорного і основного поняття «життєвого потенціалу» як системи особистісних якостей і можливостей, які реалізуються особистістю в її суспільній та індивідуальній діяльності, основи проектування людиною свого життєвого шляху, підґрунтя життєвого процесу, основа долі людини, самоствердження особистості. Далекі не упорядкованою в науковому контексті виглядає структура життєвого потенціалу особистості. Потребують додаткових досліджень і такі питання, як чинники формування життєвого потенціалу особистості; роль освіти і культури як чинника формування життєвого

потенціалу особистості; статус виховання та самовиховання як засобів зрощення життєвого потенціалу особистості. Особливий предмет дослідження в даному плані складає також проблема ефективності життєздійснення особистості у розрізі розвитку від життєвого потенціалу до життєвого успіху (поняття та критерії успішного здійснення життя особистості; успішна людина як феномен щасливого суспільства; складники життєвого успіху; відчуття самореалізації і нереалізації особистості) тощо. Враховуючи актуальність і не достатню вивченість проблеми, її було обрано у якості предмета самостійного теоретичного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Загальний напрям дисертаційної роботи пов'язаний з темою дослідження кафедри соціальної філософії та філософії освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова «Філософські засади єдності гуманітарних, природничих і технічних завдань в освіті сучасного вчителя» (затверджено наказом Міністерства освіти і науки України № 732 від 27 жовтня 2006 р. та рішенням Вченої ради Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова від 22 грудня 2006 р., протокол № 5). Тема дисертації затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол № 5 від 29 листопада 2007 року).

Мета дисертаційного дослідження полягає у дослідженні феномену життєвого потенціалу особистості, його формуванні та реалізації в сучасних трансформаційних умовах, а також глобалізації та інформаційної революції.

Досягнення поставленої мети потребує вирішення наступних **дослідницьких завдань**:

- уточнити теоретико-методологічні засади дослідження феномену життєвого потенціалу особистості;
- виявити основний зміст та структуру «життєвого потенціалу особистості»;
- проаналізувати чинники формування життєвого потенціалу особистості;
- дослідити засоби та напрями реалізації життєвого потенціалу особистості;
- уточнити можливості фіксації та моніторингу ефективності цього процесу в сучасних умовах.

Об'єктом дослідження є життєвий потенціал особистості.

Предметом дослідження є процеси його формування та реалізація в трансформаційному суспільстві в умовах глобалізації та інформаційної революції.

Методи дослідження. У роботі застосовано основний методологічний арсенал сучасних філософських досліджень, зокрема, такі методи, як діалектика, системний аналіз, герменевтика, а також принципи – практики, історизму, розвитку тощо. Діалектика (в її новому прочитанні) дозволила

виявити загальні (зовнішні і внутрішні) зв'язки досліджуваного феномена, розглянути його в цілості. Системний аналіз забезпечив виявлення структурних компонентів його як цілості, їх взаємозв'язок та взаємну обумовленість. Герменевтика забезпечила проникнення у внутрішню архітектуру досліджуваного предмета для більш глибокого аналізу його сутності, причин цілості та розвитку.

Наукова новизна полягає у виявленні особливостей процесу формування та реалізації життєвого потенціалу особистості в сучасних трансформаційних умовах.

В дисертації сформульовані положення, що конкретизують наукову новизну дослідження і виносяться на захист:

- уточнено поняття «життєвого потенціалу особистості», поняття «життєвого потенціалу» як системи особистісних якостей і можливостей, які реалізуються особистістю в її суспільній та індивідуальній діяльності; основи проектування людиною свого життєвого шляху; підґрунтя життєвого процесу, основа долі людини, успіху, самоствердження особистості;

- доведено що в основі життєвого потенціалу знаходяться, насамперед, здоров'я особистості й такі сутнісні сили особистості, як інтелект, почуття і воля, які розглядаються як його основні структурні компоненти;

- виявлено місце та роль професійних знань та практичного досвіду, освіти та виховання, працездатності в системі життєвого потенціалу особистості;

- проаналізовані його культурні і моральні компоненти, а також духовна енергія особистості;

- визначено, що в основі життєвого потенціалу особистості, його формування та реалізації знаходиться здоровий спосіб життя, освіта та культура, виховання та самовиховання;

- доведено, що кризові процеси, які охопили нині суспільство, як і загальнотрансформаційний характер його розвитку скоріш негативно позначається на життєвому потенціалу особистості, руйнує його, а ніж сприяє розвитку та саморозвитку; з другого боку, кризові процеси викликають своєрідний опір обставинам, спонукають людину до активності, до «життя наперекір обставинам», до творчості й самореалізації;

- подальшого розвитку дістали положення про складники життєвого успіху; успішну людину як феномен щасливого суспільства; поняття та критерії успішного здійснення життя особистості; технології життєтворчості особистості; відчуття самореалізації і не реалізації особистості.

Теоретичне значення дослідження полягає в тому, що в ньому вперше у вітчизняній філософській думці проаналізовані особливості формування та реалізації життєвого потенціалу особистості в умовах трансформаційного суспільства, глобалізації та інформаційної революції.

Практичне значення дослідження визначається можливостями його використання у виховній роботі з учнями та студентами, зокрема, в контексті формування їх життєвого потенціалу та його реалізації в сучасних умовах. На основі матеріалів та рекомендацій дослідження може бути розроблений спеціальний курс для студентів гуманітарних і педагогічних спеціальностей.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження доповідались та обговорювались на засіданні кафедри соціальної філософії та філософії освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, а також на низці міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференцій та семінарів, а саме: Міжнародному науково-практичному семінарі «Інноваційна освіта для XXI століття» (м. Київ, 2007); Всеукраїнській науково-методичній конференції «Безперервна освіта в Україні: реалії і перспективи» (м. Івано-Франківськ, 2008); Міжнародній науково-практичній конференції «Міжкультурні комунікації та толерантність в освіті» (Крим, 2009); II Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасне дошкілля: реалії і перспективи» (м. Київ, 2009); III Міжнародній науково-практичній конференції «Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології» (м. Тернопіль, 2009); Науково-практичному семінарі «Інноваційні стратегії розвитку освіти: філософсько-педагогічний дискурс» (м. Чернігів, 2009).

Публікації. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження оприлюднено у 3 статтях у фахових виданнях, затверджених ВАК України з філософських наук.

Структура дисертації. Відповідно до мети та завдань дослідження робота складається із вступу, чотирьох розділів, висновків та списку використаних джерел (175 позицій). Загальний обсяг дисертації – 172 сторінки, із них основна частина дисертації – 156 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми, сформульовано мету, завдання, об'єкт, предмет дисертаційного дослідження, а також визначено наукову новизну, теоретичне та практичне значення одержаних результатів, ступінь їхньої апробації.

У **першому розділі** – «Теоретико-методологічні проблеми дослідження життєвого потенціалу особистості» – підкреслюється, що поняття «потенціал» має загальнонауковий характер і нині застосовується в багатьох галузях знань – фізиці, біології, географії, демографії, економіці, соціології та інших науках. Головна особливість цього терміну полягає в тому, що він є інтегральною мірою оцінки можливостей тієї або тієї системи. Загалом, поняття «потенціал» походить від латинського *potentia* – потужність, сила, можливість. Воно визначається, по-перше, як джерело, можливість, засіб, ресурс, резерв, припас, який може бути приведений в дію і використаний для вирішення якого-небудь

завдання і досягнення певної мети. По-друге, як можливість окремої особистості, суспільства, держави, системи, організації в певній сфері діяльності (науково-технічній, освітній, військовій тощо). У філософії поняття потенціалу пов'язується, насамперед, із категоріями можливості та дійсності, які як модальні характеристики буття відтворюють не тільки вірогідність, тенденцію становлення, але й стали реальність. «Можливість», виникаючи в рамках «дійсності» як одна з її потенцій, репрезентує майбутнє в сьогоденні і, перетворюючись на «дійсність», породжує нові можливості: такою є діалектика їх взаємного переходу. Адже потенція – це можливість, яка не діє. Вона здатна стати реальністю за певних умов і при наявності певних ресурсів. Перехід можливості в реальність є процесом актуалізації потенції. Близьким до терміну «потенціал» є поняття «ресурсу» та «резерву» як засобів, запасів чого-небудь, цінностей, до яких звертаються в разі потреби або можливості.

Загалом у науковій літературі розглядаються різні види потенціалів особистості – культурний (соціокультурний, професійно-культурний тощо), інтелектуальний, комунікативний, моральний (етичний), аксіологічний, творчий (духовно-творчий), управлінський, трудовий та багато інших. Щодо застосування поняття потенціалу для характеристики особистості, то воно часто використовується в наукових працях представників гуманістичного підходу до людини, в роботах сучасних філософів, педагогів, у психології і соціальній психології.

Різні автори пропонують різні показники особистісного потенціалу: особистісна автономія і незалежність, внутрішня свобода; свідомість життя; життєстійкість в складних обставинах; готовність до внутрішніх змін; здатність сприймати нову невизначену інформацію; постійна готовність до дії; особливості планування діяльності; тимчасова перспектива особистості та ін. Зазначені показники є несуперечливими.

Життєвий потенціал – головна рушійна сила суспільного прогресу. Він формується на підставі тісного впливу і взаємодії як внутрішніх, так і зовнішніх чинників, таких, як сім'я, економіка, суспільні відносини, зв'язки і багато інших. Особливе місце серед цих чинників посідає держава з притаманними їй широкими можливостями і важелями впливу на людину. Цей інститут несе відповідальність щодо створення і підтримки сприятливого соціального клімату, іншими словами, відповідальність за сприятливі умови життєдіяльності людини.

Молоді роки людини є тим періодом, на який припадає найбільше можливостей для самореалізації, розкриття свого життєвого потенціалу. При адекватній кореляції бажань, прагнень молода людина конструює у своїх думках, уяві те, що реально можливо втілити в життя, принагідно не переоцінюючи і не недооцінюючи себе. Життя молодої людини активне, бурхливе, сповнене тих чи тих мрій, сподівань, планів, цілей тощо. Потрібно

скерувати всю цю енергію молоді в соціально легітимну сферу, організувати осередки для інтелектуального й духовного її зростання.

«Життєвий потенціал» є основою успішної кар'єри особистості. Критеріями вдалої кар'єри є задоволення життєвою ситуацією (суб'єктивний критерій) і соціальний успіх (об'єктивний критерій). Об'єктивна сторона кар'єри – це послідовність професійних позицій, які посідає індивід, а суб'єктивна – це те, як він сприймає власну кар'єру, яким є спосіб його професійного життя і власної ролі в соціумі. Найважливішою детермінантою професійної кар'єри людини є її уявлення про свою особистість (так звана професійна «Я-концепція»), які кожна людина втілює у багатоаспектних кар'єрних рішеннях. Тому професійний життєвий шлях і тип кар'єри є досить значущими не тільки з погляду професійної підготовленості кадрів, але й з позиції професійної конкурентоздатності спеціаліста.

Зазвичай людина в нормальних соціальних умовах мотивує себе на виконання конкретних соціально значущих завдань, вибираючи найбільш актуальні. Значущість того або того життєвого вибору залежить від світогляду індивіда, який визначає наскільки гармонійно відчуватиме себе в навколишньому світі. Відтак життєвий потенціал особистості виявляється підґрунтям життєвого процесу, основою долі людини, одним з визначальних чинників її життєвого світу. Людина не просто специфічно сприймає світ, але й організовує зворотний зв'язок з власним соціальним оточенням, тобто, вибудовує, конструює свій життєвий простір. Як результат діяльності життєвий світ є «багатовимірністю» соціально-практичного буття людини. Він фіксує соціально-просторові стани або устремління індивіда. В цьому аспекті слід враховувати, що діяльність має дві сторони: об'єктивну і суб'єктивну. Обставини примушують людину діяти так, а не інакше. Але часто люди чинять всупереч обставинам, орієнтуючись в своїх вчинках на певні цінності, на свій тілесний стан. Кожна людина має одну або декілька основних життєвих позицій, тобто «життєвих сценаріїв». Обираючи власну життєву позицію, індивід сам визначає, як треба реагувати на те, що з ним відбувається в житті.

У другому розділі – «Структура життєвого потенціалу особистості» – зазначається, що структурно поняття людського потенціалу має два рівні: базовий, куди входять фізичне, психічне, соціальне здоров'я людини, і діяльнісний – її фізіологічний, психологічний, інтелектуальний, соціальний і культурний потенціали. Компоненти потенціалу особистості дослідники класифікують переважно за трьома основними групами: фізичний, розумовий, етичний; тіло, розум, душа; тілесний, розумовий, духовний; професійно-кваліфікаційний, психофізіологічний, мотиваційний; психофізіологічний, виробничо-кваліфікаційний, особистісний; фізичний (тіло), психо-соціальний, духовний тощо. Переліки характеристик у кожній із зазначених груп, як і складові потенціалу особистості, достатньо різняться. Однак людський потенціал принагідно постає системою, яка виявляється конфігурацією

чотирьох складових – людських ресурсів, людського капіталу, особистісного і життєвого потенціалу. Ґрунтовний аналіз структури життєвого потенціалу знаходимо в роботах Ю.Власенко, Я.Кальби, В.Роменця, Л.Сохань, І.Утюж та інших дослідників.

Є також ідеї щодо структури соціального потенціалу особистості, зокрема щодо структурного бачення ієрархії соціальних здібностей людини. Якщо психіка розуміється як єдина функціональна система забезпечення соціальної життєдіяльності людини, то в ній виокремлюють: 1) базовий рівень реалізації здібностей, репрезентований функціональними механізмами (пізнавальними та емоційними процесами, які забезпечують реалізацію соціальної поведінки та комунікативної активності індивіда); 2) рівень операційних механізмів, котрі виникають в онтогенезі в ході окультурення зазначених процесів в соціальному середовищі (потенціал адекватного сприйняття, мовний потенціал, соціально-когнітивний потенціал тощо); 3) особистісно-регуляційні механізми, завдяки яким система соціальних здібностей набуває цілісного змісту (світоглядні почуття, особистісні еталони, життєві стратегії поведінки тощо (О.Власова).

Проаналізувавши існуючі напрацювання з проблематики потенціалу особистості і зокрема його структури, з одного боку, та враховуючи методологічні настанови системного підходу, з іншого, ми бачимо, що структура життєвого потенціалу особистості ієрархічна, її послідовно-лінійно пов'язаними компонентами є рівні життєвого потенціалу, всередині яких можна виокремити конкретні елементи: базовий рівень життєвого потенціалу особистості – вітальний (що відповідає всім відомим поглядам на ієрархію особистісних потреб і логіці розвитку біологічної та соціальної форм життя). До його складу включено здоров'я і духовну енергію. Елементи вітального рівня життєвого потенціалу – це фундамент життя особистості, а тому і основа розвитку та реалізації її життєвого потенціалу. Однак об'єктивація останнього неможлива поза посередництвом елементів психічної сфери – інтелект, почуття та емоції, воля. У цілому, ірраціонально-психологічний рівень, представлений в структурі життєвого потенціалу особистості інтелектом, почуттями й емоціями та волею, забезпечує сприйняття навколишнього світу, необхідне для подальшої активної інтеграції в нього і діяльності в ньому. Це подальше здійснюється завдяки елементам соціально-компетентісного рівня життєвого потенціалу особистості. Цей рівень представляється як такий, що складається з підрівня загальних компетенцій і підрівня компетенцій спеціальних (професійних, фахових). Загальними компетенціями в структурі життєвого потенціалу особистості є мислення, пам'ять, уява, увага, що в сукупності утворюють комплексну його складову – загальну працездатність. Остання може бути визначена як сукупна здатність індивіда до праці безвідносно її специфіки і галузі застосування. При цьому працездатність визначається як достатніми і релевантними теоретичними знаннями, так і відповідними їм та конкретній ситуації практичними вміннями і навичками – адже праця фахівця високої

кваліфікації вимагає від його виконавця не тільки знань і прагнення до їх набуття, але і прояву індивідуальності, здатності до творчої діяльності.

Винятковими структурними компонентом життєвого потенціалу особистості є такі психофізіологічні функції як пам'ять, уява, увага, спеціальні компетенції тощо.

Незважаючи на те, що в поданій ієрархії життєвого потенціалу особистості розділяються компетентісний рівень і рівень ірраціонально-психічний, необхідно вказати на тісний зв'язок уяви – особливо творчої її форми – із емоціями, почуттями, волею тощо. Так, наукові відкриття, літературні і музичні твори, картини великих художників дивують і захоплюють не одне покоління людей, що досягається силою думки і відчуттів, втілених в продукті діяльності. Зв'язок уяви з почуттями забезпечує створення найбільш яскравих і живих образів. Це відбувається в результаті процесу вживання, втілення письменника, актора, художника в створювані ними твори і образи.

У третьому розділі – **«Формування життєвого потенціалу особистості»** – розкривається взаємозв'язок та взаємодія різноманітних чинників у формуванні життєвого потенціалу особистості. Базовими серед них є спосіб життя, культура, освіта, виховання та самовиховання особистості. Проаналізовані у попередніх розділах структурні компоненти життєвого потенціалу формують загальні здібності особистості, які в своїй сукупності є умовами продуктивного виконання нею тієї чи іншої діяльності (навчальної, трудової: виконавської або творчої). Людина з вищим ступенем загальної працездатності швидше оволодіває знаннями, уміннями, конкретною професією. Вона успішніше виконує трудові операції і прийоми, досягає в них високих результатів. При цьому мають значення усвідомлення важливості знань і умінь, застосування їх на практиці тощо. Процес набуття професійних знань, умінь і навичок у літературі отримав назву професійної соціалізації, однак треба підкреслити, що він зовсім не обов'язково обмежується їх отриманням в професійно-орієнтованому навчальному закладі або вже на робочому місці: набуття фахових навичок і знань тощо відбувається і стихійним чином, в повсякденному житті, навіть якщо особистість не акцентує на цьому увагу. У зв'язку з цим на цьому рівні життєвого потенціалу особистості особливого значення набувають такі формуючі фактори, як освіта і виховання. Саме освіта – як спеціально організований процес засвоєння загального і професійного соціального досвіду і формування на цій основі індивідуального досвіду учнів і студентів із вирішення проблем, збагачення індивідуального досвіду і розкриття їх творчих можливостей – є комплексним зовнішнім фактором розвитку життєвого потенціалу особистості. Виховання частково є складником освіти, але родинне виховання і самовиховання може до неї і не включатись, тому ми виокремлюємо його. Виховання – це передача не стільки соціального досвіду з виконання конкретних дій, скільки моральних

засад для цих дій, загально визнаних цінностей, яким людська поведінка має підпорядковуватись.

Оскільки в основі життєвого потенціалу особистості знаходиться її індивідуальне здоров'я, вся система чинників має відштовхуватись від такого базового поняття, як здоровий спосіб життя. В ідеалі найбільш ефективне формування життєвого потенціалу особистості має здійснюватись на платформі здорового способу життя й ні в якому разі не за рахунок здоров'я особистості. Благополуччя та стан здоров'я людини завжди залежали від факторів навколишнього середовища, однак останнім часом, ця залежність збільшилася та набула особливої гостроти. З одного боку, це пов'язане із поширенням виробничої діяльності людини, яка зумовлює зростання негативного впливу на природу, її руйнування, і, як наслідок, появу нових факторів зворотного впливу природи на людину. З іншого боку, розвиток науки, техніки та суспільних відносин значно проштовхнув наше суспільство у розумінні процесів взаємодії в системі людина – навколишнє середовище. Але не зовсім вірно вважати, що факторами, які впливають на здоров'я є тільки навколишнє середовище. Сучасна людина – продукт не стільки біологічного розвитку, скільки соціального, тому фактори, що впливають на здоров'я треба розглядати з соціокультурної точки зору. Адже при найкращій екологічній ситуації, яка тільки можлива сьогодні, людина завжди залишає собі можливість руйнувати власне здоров'я відповідним стилем життя. Тому для визначення життєвих потенціалів все частіше залучається поняття здорового способу життя саме як соціокультурного фактора.

Формування здорового способу життя неможливо без відповідних освітніх технологій, які сприяють усвідомленню потреби у збереженні здоров'я та взагалі відіграють значну роль у формуванні життєвого потенціалу особистості. Тому потребує розгляду роль та місце освіти у формуванні та впровадженні життєвого потенціалу особистості. Головним напрямком зміни існуючого типу освіти є переорієнтація на особистість учня. У центрі сучасної шкільної освіти має бути розвиток і виховання дитини, яка здатна впливати на власну життєву траєкторію. Нове суспільство спонукає до пошуку резервів творчого потенціалу учнів. Адже від сучасного випускника вимагається свідомо діяти у ситуації вибору, грамотно визначати і досягати мети, діяти продуктивно в освітній, професійній і життєвій сферах. Завдання педагога – допомогти учневі у побудові індивідуальної життєвої траєкторії освіти, яка співвідноситься із досягненнями людства і спрямована на їх примноження. Індивідуальна освітня траєкторія, як зазначають науковці, це персональний шлях реалізації особистісного потенціалу кожного учня. Навчально-виховний процес повинен враховувати життєву стратегію, мету і цінності учня. Педагогічна основа розвитку особистості допомагає усвідомити зміст життя, індивідуальну філософію суб'єкта.

Освіта набуває величезної значущості не лише для особистісного розвитку та соціальної мобільності людини. Вона стає найвагомим чинником формування особистості, її життєстійкості та життєздатності у складних умовах глобального інформаційного суспільства, яке висуває до людини додаткові вимоги, створює нові екологічні, економічні, суспільно-політичні, інформаційні ризики. За цих умов освіта мусить стати чинником збереження, розвитку та примноження людського потенціалу, життєвого та життєтворчого потенціалу особистості. Вона може відіграти вирішальну роль у розвитку життєвої компетентності та життєтворчості учнів і студентів. Завдяки цьому освіта зробить вирішальний внесок у конструктивне розв'язання інформаційних, соціально-економічних, екологічних, суспільно-політичних, культурно-релігійних, індивідуально- та соціально-психологічних проблем, які турбують людство у третьому тисячолітті, загрожують його розвитку й існуванню.

У четвертому розділі – **«Ефективність життєздійснення особистості: від життєвого потенціалу до життєвого успіху»** – аналізуються конкретні форми та напрями життєздійснення особистості, визначається ефективність цього процесу. Особистість постійно перебуває в процесі динамічного розвитку. Її життя є здійснення самореалізації, тобто протягом свого матеріального буття людина намагається досягати поставлених цілей, стати успішною. Самореалізація є в першу чергу реалізацією життєвого потенціалу, здобутого або природного, який є сукупністю можливостей, талантів і устремлінь. Чим більш стабільні і економічно високі показники суспільства, тим більше шансів в особі стати успішною.

Реалізація особи відбувається через досягнення успіху. Коли людина прагне досягти успіху, прагне до високих результатів у діяльності – це свідчить про наявність у неї сильної мотивації досягнення. Для когось особистісно дуже важливим є досягнення успіхів у діяльності, для інших – менш важливим. Від того, якого значення людина надає досягненням у певній галузі, залежить її прагнення займатися саме цим. Успіх у діяльності залежить не тільки від здібностей людини, а й від прагнення досягти мети, від цілеспрямованої і наполегливої праці задля досягнення успіху. Для досягнення успіху в діяльності важливі як здібності, так і наявність високого рівня мотивації досягнення. Трапляються випадки, коли менш обдарована особа, але більш вмотивована, досягає з часом кращих результатів у діяльності.

Із плином часу в суспільствах коло можливостей для досягнення суб'єктивного та об'єктивного успіху помітно розширюється. Скажімо, ареною визнаних досягнень стає спорт, масова культура тощо. Звернемо увагу й на те, що багатство, влада і слава об'єктивно не вичерпують можливих орієнтирів успіху, оскільки за їх допомогою суспільство не в змозі контролювати соціальну структуру цілком. Цю прогалину надолужує інша сфера регуляції – релігія і мораль, які також є джерелом можливих орієнтирів життєвого успіху.

Соціологічні обстеження, проведені Інститутом соціології НАН України, засвідчують, що майже половина населення України орієнтується на економічний успіх, понад чверть – на статусний і владний, ще чверть вважає ознакою успіху щастя або везіння. До речі, два останні показники до певної міри пов'язані, адже не випадково про того, кому поталанило, кажуть, що він «народився під щасливою зорею». Мораль і професіоналізм відчутно позаду, їх як ознаку успіху назвали лише по 16%, що втричі менше, ніж за позицією «багатство». Шлях до успіху починається, на думку більшості, з доброго матеріального становища, підкріплюється зв'язками і серйозною освітою. Психологічні характеристики як складова успіху, також визнаються важливими. Характерно, що талант оцінено набагато вище, ніж таку необхідну складову успіху, якою за радянських часів було відповідне соціальне походження чи вдалий шлюб. Незначним порівняно з іншими показниками, є вплив місця проживання.

Успішність є засобом самореалізації особи. Шлях до найбільш повної самореалізації відкривається лише після задоволення насущних потреб людини, що досягли у своєму духовному розвитку стадії творчої особистості. Спосіб, механізм реалізації сутності, в цілому, є продовженням самої сутності явища, процесу, предмета. І в цьому – перший принциповий момент в характеристиці явища самореалізації особистості. Механізм самореалізації – це поняття, в якому відображається структура самого явища (самореалізації), влаштування його сутності, а також схема «руху» цієї сутності у форми прояву. Цей механізм пов'язаний з практичною реалізацією суб'єктивних якостей особистості, опредметнення її потреб, здібностей, знань, вмінь, навичок, чуттєвих якостей, вольових, емоційних тощо. Тому механізм самореалізації повинен в себе включати такі елементи, взаємодія яких найбільшою мірою відповідала б цій вимозі. Соціальна активність, творчість, життєтворчість особистості, культура – саме ті способи та засоби самореалізації, завдяки яким можливе саморозгортання індивідуальності особистості. Найважливіша потреба особистості – самоздійснення, самостворення, яке має переважно внутрішні спонуки свого прояву.

Як специфічний за своєю сутністю процес, самореалізація особистості вимагає і відповідного способу буття, тобто такої діяльності, яка характеризується цілеспрямованістю, свободою і самостійністю та здійснюється за потребою. Саме такою і є соціальна активність особистості, що заключає в собі самодіяльне, творче начало. Причому, останнє якраз характеризує її як внутрішньо детерміновану, що має пряме відношення до процесу самореалізації особистості. Проявом соціальної активності і засобом самореалізації є творчість. Творчість – не просто одна з характеристик людської діяльності; вона – істина і сутність цієї діяльності, вона виступає внутрішнім змістом, сутністю соціальної активності як певного стану людської діяльності. Тому аналіз творчості дає можливість розкрити внутрішній механізм соціальної

активності і дослідити її (творчість) як спосіб самореалізації особистості. Сутність творчості розгортається завдяки виявленню суперечностей життєдіяльності особистості, в результаті чого остання стає перед необхідністю практичного вирішення проблемних ситуацій. Оскільки оточуюча дійсність не подана індивідові в готовому вигляді, творчість і є способом її перетворення у відповідності до потреб людини.

ВИСНОВКИ

Як проблема, що активно обговорювалась на різних рівнях філософської рефлексії та культури, «життєвий потенціал особистості» була поставлена давньоєгипетськими, давньоіндійськими і давньокитайськими мислителями. Широкого дискурсу вона набула в античній філософії, в епоху Середньовіччя і Відродження. Новий сплеск уваги до цієї проблематики спостерігається в період Просвітництва, Реформації та Нового часу. Ще з більшою гостротою вона обговорюється в класичній і посткласичній філософії, особливо представниками таких фундаментальних напрямів, як філософія життя, екзистенціалізм, персоналізм, неотомізм тощо. Разом з тим, більш-менш визначену предметність цій проблематиці придали психологічні дослідження кінця ХІХ – початку ХХ століття. Досить гостро вона розгортається й у сьогоденних філософських системах, особливо в контексті зміни координат суспільно-політичного розвитку країн колишнього СРСР, а також у зв'язку з розгортанням таких світових процесів, як глобалізація, інформаційна революція, універсалізація й поглиблення міжнародних контактів, протидія міжнародному тероризму, подолання ціннісного розколу світу тощо. В широкому розумінні, мова йде про новітнє філософське бачення й визначення місця і ролі людини в світі, а головне – щодо можливостей реалізації її власної сутності як у відповідності з генетично закладеними, так і в контексті соціально створених (вихованих) можливостей. Нинішня цивілізація немов би випробовує людину «на міцність». Створюючи й відтворюючи сонм проблем та суперечностей, – виробничих, політичних, екологічних, мирного (конфронтаційного) співіснування, культурної взаємодії тощо, – мимоволі вона ставить запитання: а чи вистачить у людини «внутрішнього заряду» – «життєвого потенціалу» – для їх подолання й продовження цивілізаційного поступу у майбутнє? Відповідь на це запитання має доленосний характер не тільки для окремої людини чи народу, але й для цивілізації загалом. Пошук же варіантів обґрунтування належної відповіді якраз і складає проблему, на якій зосереджена увага в дослідженні.

Спираючись на дослідження зарубіжних та вітчизняних філософів, психологів, культурологів та соціологів, дається оптимістична відповідь на це запитання: сучасна людина має достатній життєвий потенціал, причому, достатній не тільки для подолання негативних чинників нинішнього

цивілізаційного поступу, але й для його суттєвого нарощування та прискорення. Головним ресурсом, своєрідним джерелом прориву в нову сферу цивілізаційного буття людства – ноосферу – є інтелект людини, її знання, інформаційний ресурс, що примножують її творчі можливості та соціальна активність.

Життєвий потенціал особистості розглядається як узагальнена системна характеристика індивідуальних фізичних, духовних та психологічних можливостей особистості, які в своїй сукупності забезпечують її творчу самореалізацію в наявному (і перспективному) соціокультурному просторі; як комплекс властивостей, який дає людині можливість приймати рішення і регулювати свою поведінку, враховуючи і оцінюючи ситуацію, виходячи насамперед зі своїх внутрішніх уявлень і критеріїв.

В сучасній літературі спостерігається досить помітний різнобій: дослідники пропонують власні визначення; обґрунтовують різні показники (критерії) життєвого потенціалу особистості: особистісна автономія і незалежність, внутрішня свобода; свідомість життя; життєстійкість в складних обставинах; готовність до внутрішніх змін; здатність сприймати нову невизначену інформацію; постійна готовність до дії; особливості планування діяльності; тимчасова перспектива особистості та ін. Зазначені показники є несуперечливими. На наш погляд, вони доповнюють один одного, однак «спрацьовують» лише в системі, взаємозв'язку і доповненні одне одного.

Людський потенціал розглядається у якості головної рушійної сили суспільного прогресу. Людина, яка не сформувала (або втратила) свій життєвий потенціал, стає пасивним продуктом обставин, «пливе за течією». В той же час, людина високого життєвого потенціалу є активним суб'єктом історії, власної життєдіяльності, творчості і свободи. Життєвий потенціал, таким чином, є джерелом творчості і свободи. Він є способом самопрограмування й реалізації особистістю свого життя й функціонує на стадії зрілої особистості. Такій особистості притаманні високий рівень самоусвідомлення та культури, освіченість, розумність. Людина «довіряє власному розуму» й користується ним у будь-якій ситуації. Зрозуміло, ефективність розуму безпосередньо залежить від його тісної взаємодії з почуттями і волею, що також розглядаються у якості складників життєвого потенціалу особистості. Самореалізація життєвого потенціалу складає долю людини. І якщо її доля реалізується, життя останньої стає мистецтвом, красою, добром, задоволенням.

Життєвий потенціал особистості формується на основі тісного впливу і взаємодії як внутрішніх, так і зовнішніх чинників, таких, як спосіб життя людини і культура, сім'я і виробництво, суспільні стосунки, освіта, виховання тощо. Особливе місце серед цих чинників посідає держава з притаманними їй широкими можливостями і важелями впливу на людину. Цей інститут бере на себе відповідальність щодо створення і підтримки сприятливого соціального клімату, іншими словами, відповідальність за сприятливі умови

життєдіяльності людини. Тоталітарні держави, як правило, руйнують життєвий потенціал особистості; демократичні – розвивають його.

Полемізуючи з існуючими підходами щодо структури життєвого потенціалу особистості, виокремлюються два рівні: базовий, куди входять фізичне, психічне, соціальне здоров'я людини, і діяльнісний – її фізіологічний, психологічний, інтелектуальний, соціальний і культурний потенціали.

Здоров'я – основна опора життєвого потенціалу особистості. Цей феномен розглядається не лише в біологічному, але й у соціальному сенсі: здоров'я визначається як стан організму, який характеризується врівноваженістю з зовнішнім середовищем й відсутністю будь-яких хвороб. Здоров'я – це стан тілесного, душевного і соціального комфорту, який дозволяє людині діяти у відповідності з власне осмисленими (й поставленими) цілями. Хвора людина, як правило, повноцінного життєвого потенціалу не має.

З точки зору здоров'я населення, нинішня ситуація в Україні характеризується як незадовільна; а сама проблема охорони здоров'я позначена як найгостріша соціальна проблема України. Високою (у порівнянні з економічно розвиненими країнами світу) в Україні є передчасна смертність населення; помітним є рівень захворюваності населення на тлі значного поширення чинників ризику захворювання. Досить поширеними є серцево-судинні захворювання. З особливою гостротою ситуація розгортається в молодіжному та студентському середовищі. Формування життєвого потенціалу особистості в цих умовах постає як важлива соціальна проблема, до якої мають бути стягнуті серйозні матеріальні, фінансові й інтелектуальні ресурси.

Основним джерелом формування життєвого потенціалу особистості є здоровий спосіб життя. На жаль, належної нинішнім умовам цивілізаційного поступу культури його ведення в українському соціумі ще не сформовано. Тотально поширеними в Україні є тютюнопаління, вживання алкоголю, наркотиків; підвищений рівень захворюваності серед малозабезпечених сімей; поширення епідемій туберкульозу і ВІЛ-інфекції/СНІДУ. «Здоровим» такий спосіб життя назвати не можливо. Тому його формування, яке розпочинається з відповідної просвітницької (психологічної, ідеологічної) підготовки особистості, все ще знаходиться в початковій стадії.

Серед фундаментальних чинників формування життєвого потенціалу особистості виокремлюють культуру і освіту, виховання і самовиховання. Детальний аналіз показує, що за своїми якісними характеристиками вони також є надто далекими від оптимальних. А це означає, що життєвий потенціал української людини формується багато в чому в «урізаному» вигляді.

І все ж, більшість громадян України оцінює власний потенціал як цілком задовільний, такий, який забезпечує можливість самореалізації навіть у нинішніх кризових умовах. Соціологічні обстеження населення показують досить високу впевненість людей у досягненні поставлених цілей, забезпечення успіху як основного виміру ефективності власної життєдіяльності.

Основні положення дисертаційного дослідження викладені у таких публікаціях автора:

1. Маринець Н.В. Успіх як продукт і результат творчої самореалізації особистості / Н.В. Маринець // Нова парадигма: Журнал наукових праць / [гол. ред. В.П.Бех]. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2009. – Вип. 86. – С. 38-48.

2. Маринець Н.В. Життєвий потенціал особистості: переживання та реалізація / Н.В. Маринець // Нова парадигма: Журнал наукових праць / [гол. ред. В.П.Бех]. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2009. – Вип. 87. – С. 54-67.

3. Маринець Н.В. Теоретико-методологічні проблеми дослідження життєвого потенціалу особистості / Н.В. Маринець // Вища освіта України. Теоретичний та науково-методичний часопис / [гол. ред. В.П.Андрущенко]. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2009. – № 2. – С. 90-98.

АНОТАЦІЇ

Маринець Н.В. Життєвий потенціал особистості: формування та реалізація у трансформаційному суспільстві. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеню кандидата філософських наук зі спеціальності 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії. Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – Київ, 2010.

У роботі здійснено соціально-філософський аналіз проблеми формування та реалізації життєвого потенціалу особистості в умовах трансформаційного стану українського суспільства. Нинішній життєвий процес в Україні характеризується як вкрай суперечливий. Його пронизують кризові процеси в економіці, політиці, соціокультурній сфері. Цим визначаються особливості формування та реалізації життєвого потенціалу особистості: життєвий потенціал формується в далекому від оптимальних характеристик плані. Суперечливими впливами на формування життєвого потенціалу особистості позначаються стан оточуючого середовища, загальний спосіб і стиль життя, стан розвитку освіти, культури, виховання. Аналізуючи ці чинники, формулюються практичні пропозиції щодо оптимізації життєвого процесу, формування життєвого потенціалу особистості, її творчій самореалізації, досягнення успіху та свободи.

Ключові слова: потенціал, життєвий потенціал, особистість, життєвий процес, самореалізація, глобалізаційні процеси, трансформаційне суспільство.

Маринець Н.В. Жизненный потенциал личности: формирование та реализация в трансформационном обществе. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.03. – социальная философия и философия истории. Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова. – Киев, 2010.

В работе осуществлен социально-философский анализ проблемы формирования и реализации жизненного потенциала личности в условиях трансформационного состояния украинского общества. Нынешний жизненный процесс в Украине характеризуется как крайне противоречивый. Его пронизывают кризисные процессы в экономике, политике, социокультурной сфере. Этим определяются особенности формирования и реализации жизненного потенциала личности: жизненный потенциал формируется в далеком от оптимальных характеристик плане. Противоречивыми влияниями на формирование жизненного потенциала личности отражаются состояние окружающей среды, общий способ и стиль жизни, состояние развития образования, культуры, воспитания. Анализируя эти факторы, предлагаются практические рекомендации относительно оптимизации жизненного процесса, формирования жизненного потенциала личности, ее творческой самореализации, достижение успеха и свободы.

Доказано, что в основе жизненного потенциала находятся, в первую очередь, здоровье личности и такие сущностные силы личности, как интеллект, чувство и воля, которые рассматриваются как его структурные основные компоненты. Актуальным аспектом изучения здоровья человека с точки зрения философии, является культура здоровья, которая является составным компонентом общей культуры, обусловленной материальной и духовной средой жизнедеятельности общества и выражается в системе ценностей, знаний, потребностей, умений и навыков, относительно формирования, сохранения и укрепления здоровья.

Определенно, что в основе жизненного потенциала личности, его формирования и реализации, находится образование и культура, воспитание и самовоспитание. Именно образование – как организованный процесс усвоения общего и профессионального социального опыта и формирования на этой основе индивидуального опыта учеников и студентов – является комплексным внешним фактором развития жизненного потенциала личности. Воспитание частично является составляющей частью образования, но семейное воспитание и самовоспитание может в него и не включаться, потому он выделяется отдельно. Воспитание – это передача не столько социального опыта из выполнения конкретных действий, сколько моральных принципов, для этих действий, общепризнанных ценностей, которым человеческое поведение должно подчиняться.

В современной научной литературе формируется традиция рассматривать жизненный потенциал личности сквозь призму возможностей достижения успеха, достижения определенной вершины реализации потенциальных свойств человека. Соответствующие взгляды разворачиваются в рамках акмеологии – такого направления научных исследований, которое занимается изучением закономерностей и путей достижения индивидом или социальной системой максимального совершенства во всех видах индивидуальной и коллективной деятельности. Если отталкиваться от нашей схемы, то в акмеологическом ракурсе изучается профессиональная составляющая потенциала личности – она и сама логично занимает верхнюю позицию в разных слоях потенциальных способностей человека, и чаще всего является основанием для достижения индивидом его «акме» в ходе самореализации.

Выстраивается положение о составляющих частях жизненного успеха; успешного человека как феномена счастливого общества; понятие и критерии успешного осуществления жизни личности; технологии житнетворчества личности; ощущение самореализации и нереализации личности.

Ключевые слова: потенциал, жизненный потенциал, личность, жизненный процесс, самореализация, глобализационные процессы, трансформационное общество.

Marynets` N.V. Life potential of a personality: formation and realization in the transformational society. – Manuscript.

Dissertation to obtain the degree of Candidate of Philosophical Sciences on speciality 09.00.03 – social philosophy and philosophy of history. National pedagogical Dragomanov university. – Kyiv, 2010.

Results of the research are going to be defended. In course of it social-philosophical analysis of problem of formation and realization of life potential of a personality in conditions of Ukrainian society transformational state was completed. Contemporary living process in Ukraine is characterized as extremely controversial. Crisis processes in economics, politics, socio-cultural sphere penetrate this process severely. These are the factors which determine the peculiarities of formation and realization of life potential of a person as a life potential is formed in environment with far from optimal characteristics. There are also such controversial influences on the formation of personal life potential as the state of environment, general way and style of life, state of education and culture development. While analyzing these factors the author forms practical propositions to optimize living process, to form living potential of a person, as well as his creative self-realization and achievement of success and independence.

Key-words: potential, living potential, personality, living process, self-realization, globalization processes, transformational society.